

*Ліпак Г. М.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ НОРМ У ЗВОДІ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1832 Р.

Анотація. Публікацію присвячено дослідженню структури шлюбно-сімейних норм у Зводі законів Російської імперії 1832 року, що діяли на українських землях у ХІХ ст. Авторем встановлено особливості таких норм.

Ключові слова: шлюбно-сімейні норми, структура, систематизація, Звід законів Російської імперії, українські землі.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української сім'ї здійснюється чимало нових, непритаманних для ментальності нашого народу коректив. Перш за все, така трансформація пов'язана із глобалізацією суспільства, знецінення первинної мети створення сім'ї, яка була закладена ще нашими предками – повага подружжя одне до одного, повага між батьками та дітьми, збереження українських сімейних цінностей. Для того щоб не допустити надлишок демократизації подружнього життя та негативних наслідків, які можуть виникнути на цьому підґрунті, сучасним науковцям та законодавцям необхідно звертатися до історичних джерел. Адже саме звідти варто черпати основи для зміцнення сімейних відносин та вдосконалення сімейного законодавства України. Аналіз історії дає можливість констатувати факт самотності та унікальності сімейного права України та, враховуючи помилки минулого, будувати перспективи у майбутнє.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Окремі аспекти історії розвитку сімейного законодавства на українських землях спостерігаємо у працях таких дослідників: К. О. Неволіна, С. С. Дністрянського, К. П. Победоносцева, А. П. Ткача, В. С. Кульчицького, Б. Й. Тищика та інших. Науковий внесок у історію дослідження шлюбно-сімейних норм у законодавстві Російської імперії здійснили В. С. Макаруч, О. В. Клименко, О. М. Коросташов, І. Я. Терлюк, В. І. Озель. Однак порядок систематизації шлюбно-сімейних норм окремо не досліджувався.

Метою статті є визначення структури та особливостей сімейних норм у Зводі законів Російської імперії 1832 року, котрі були чинними на українських землях у ХІХ ст.

Викладення основного матеріалу. Після переходу українських етнічних земель до складу Російської імперії та частково – до Австрії призупиняється власне українська історія сімейного права. Розвиток українського законодавства цього історичного періоду здійснювався в контексті законотворення Російської імперії та деяких інших зарубіжних держав [1, с. 104-105].

Українська правова система та дія українського законодавства у першій половині ХІХ ст. офіційно не визнавалися Російською та Австрійською (згодом Австро-Угорською) імперіями.

Джерела права різних частин України, що входили до складу Російської імперії, до 40-х рр. ХІХ ст. мали

певні відмінності – у Слобідсько-Українській губернії застосовувалося російське законодавство; у лівобережних і правобережних губерніях діяли ті ж нормативні акти, що й у ХVІІІ ст. – Литовський Статут 1588 р. і збірники магдебурзького права, але до початку 40-х рр. там остаточно поширилося застосування російського законодавства.

Процес витіснення норм місцевого українського права та його приведення у відповідність із законодавством Російської імперії розпочався на початку ХІХ ст. В імперії було проведено значну кодифікаційну роботу на чолі із М. Сперанським. Результатом цієї роботи стало видання двох збірників законодавства: «Повне зібрання законів Російської імперії» (1830 р.) та «Звід законів Російської імперії» (1832 р.). В процесі систематизації цих законодавчих актів імперською владою дозволялося зберігати тільки ті відмінності, необхідність яких визначалася місцевими особливостями. Таким чином, Російська імперія намагалася поширити загальноросійське право на українські землі [2, с. 49].

Звід законів Російської імперії (15 томів) був опублікований у 1832 р. (уведений в дію з 1835 р.), до якого були включені тільки чинні норми права. У 1842 році було здійснене друге видання Зводу законів Російської імперії, а у 1857 р. – третє.

Частина сімейних норм, що були закладені у Зводі законів Російської імперії мали особливих характер, оскільки були призначені лише для застосування у окремих місцевостях України. Виникнення цих норм пов'язано з роботою окремої кодифікаційної групи під керівництвом І. Даниловича, що проводилася впродовж 1830-1833 рр. В результаті було видано «Звід місцевих законів західних губерній» (Правобережжя України). Це був систематизований збірник матеріального й процесуального цивільного права, який містив норми не лише місцевого, а й загальноросійського права [3, с. 278]. Збірник не набрав чинності, оскільки імперською владою було прийняте рішення про створення єдиного законодавства, чинного на всій її території. З цього часу у Правобережній Україні місцеве право було відмінене повністю. Місцеві норми що стосувалися Лівобережної України були включені до загальноросійського Зводу Законів. Під час підготовки другого видання «Зводу законів Російської імперії» 1842 р. у Х том було внесено ряд норм «Зводу місцевих законів західних губерній» для застосування у Полтавській та Чернігівській губерніях. Про це свідчать наукові розвідки О.В. Клименко: «...джерелами особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній «Зводу законів цивільних» 1842 р. були Литовський Статут та «Звід місцевих законів західних губерній» [4, с. 184]. В основу Зводу

законів Російської імперії було покладено Повне зібрання законів Російської імперії.

На території України у складі Росії Звід законів Російської імперії було введено в дію у 1840-1842 рр.

Норми, що регулювали сімейні відносини містилися у першій частині Зводу законів Російської імперії 1832 р. під назвою «Звід законів цивільних». У Російській імперії сімейні відносини були включені до предмета цивільно-правового регулювання, оскільки сімейне право цього періоду не становило самостійної галузі права і розглядалося як інститут цивільного права. «Звід законів цивільних» складався із семи книг, які ділилися на розділи, розділи – на глави, глави – на відділення. Кожне відділення мало одну або декілька статей.

Книга перша цієї частини регулювала сімейні права та обов'язки і включала в себе три розділи: перший – «Про шлюб», другий – «Про союз батьків та дітей, про родинний союз», третій – «Про сімейну опіку та піклування».

У першому розділі «Про шлюб» закріплено правові підстави шлюбу, порядок вступу у шлюб, підтвердження шлюбу, норми про визнання шлюбу недійсним, припинення та розірвання шлюбних відносин. Цей розділ включав сто вісімнадцять статей, які містилися у чотирьох главах. Перші три глави регулювали порядок укладення шлюбу відповідно до релігійної приналежності наречених. Ці глави класифікували правові норми таким чином: 1) правові норми щодо православних шлюбів (ст. 1-60 гл. I Р. I Кн. I Ч. I Т. X); 2) шлюби між православними християнами та християнами неправославного віросповідання (ст. 61-78 гл. II Р. I Кн. I Ч. I Т. X); 3) правові норми щодо шлюбів нехристиян з християнами та нехристиян між собою (ст. 79-99 гл. III Р. I Кн. I Ч. I Т. X). Зазначені три глави поділяються на відділення, які присвячені як загальним положенням укладення, припинення та розірвання шлюбу між особами того чи іншого віросповідання, так і особливостям щодо осіб окремого віросповідання [5, с. 1-11]. Таким чином, спостерігаємо тісний зв'язок шлюбних норм з віросповіданням подружжя. Із структури першого розділу випливає те, що на той час законодавець офіційно закріплював та визнавав за особами різного віросповідання право на шлюб, що свідчить про високу демократичність таких норм.

Вагомим недоліком першого розділу є відсутність визначення такого важливого ключового поняття в сімейному праві як шлюб. Загалом незрозуміла сутність цього правового явища. На думку А.Ю. Колинко, така суттєва прогалина є не що іншим як упущенням російської нормотворчості [6, с. 80-81].

Після юридичного закріплення шлюбних відносин залежно від віросповідання, законодавство переходить до прав, що виникають з подружнього союзу незалежно від релігії. Ці права віднесені до глави IV першого розділу – «Про права і обов'язки подружжя». Глава IV включає два відділення, у яких закріплено види шлюбно-сімейних прав та обов'язків: відділення перше – про особисті права подружжя (ст. 100-108) та відділення друге – про права на майно (ст. 109-118) [5, с. 11-13].

Розділ другий книги першої Зводу законів цивільних – «Про союз батьків та дітей, про родинний союз» включав три глави. Глава перша «Про дітей законних, незаконних, узаконених та усиновлених» закріплювала поняття

та правовий режим законних, незаконних, узаконених та усиновлених дітей (ст. 199-163). Особливістю цієї глави було законодавче врегулювання союзу батьків і дітей як у шлюбі, так і поза його межами. Окремо визначався правовий статус дітей, які були народжені у недійсному шлюбі. Також регламентувався порядок усиновлення як штучного встановлення відносин. Глава друга «Про батьківську владу» присвячена правовому регулюванню відносин дітей і батьків (ст. 164-195). Вона складалася з таких відділень: відділення перше – «Про батьківську владу в особистих відносинах», в якому закріпилися особисті права і обов'язки батьків, обов'язки дітей (права дітей окремо не виділялися), а також підстави та порядок припинення особистої батьківської влади, причому відмежовувалися діти відокремлені і не відокремлені; відділення друге – «Про батьківську владу на майно» закріплювало майнові права та обов'язки батьків і дітей та аналогічно, як і в першому відділенні, було побудоване на відмінності між дітьми майно, яких було відокремленим від батьківського та майно, яких не було відокремленим. Глава третя «Про родинний союз» закріплювала поняття роду, спорідненості, лінії та ступені споріднення, а також їх види (ст. 196-211). Варто зазначити, про надмірну деталізацію питання спорідненості у цій главі. Лінії та ступені спорідненості дуже розгалужені, що створює певну плутанину. До цієї глави законодавець прикріпив додаток – таблицю, яка наочно відображала ступені спорідненості і спрощувала їх сприйняття. З іншого боку, такий акцент на спорідненість, можна пояснити пересторогою імперської влади щодо вступу у шлюб осіб, що були родичами.

Третій розділ книги першої Зводу законів цивільних «Про сімейну опіку і піклування» визначав підстави встановлення опіки та піклування. Цей розділ поділявся на дві глави, одна з яких визначала правове регулювання опіки та піклування над неповнолітніми, а друга – над особами із фізичними вадами (божевільними, глухоніми і німими).

Існують різні оцінки правової побудови шлюбно-сімейних норм у Зводі законів Російської імперії. Зокрема, з гострою критикою описує норми Зводу законів Російської імперії І.І. Дейнега: «Сімейне законодавство Російської імперії, статті якого написані ще в епоху феодалізму і, ясна річ, не відповідали життєвим реаліям середини XIX століття, надзвичайно повільно пристосовувалося до нових умов капіталістичного розвитку. Статті "Зводу" характеризувалися різночасовим походженням та слабким внутрішнім зв'язком. Багато з них мали не законодавчий характер, а висловлювали лише побажання і до того ж, розміщувалися безсистемно, що ускладнювало користування ними» [7, с. 121-130].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши структуру шлюбно-сімейних норм у Зводі законів Російської імперії, можна стверджувати, що норми все ж таки були систематизованими, але своєрідним чином. Структура норм загалом відповідала загальним правилам систематизації сімейних норм, оскільки брала свій початок із правового регулювання шлюбних відносин, потім переходила до майнових та немайнових відносин між батьками та дітьми і закінчувалася питаннями опіки та піклування. Подібною структурою характеризується і Сімейний кодекс України 2002 року, хоча змістове наповнення має суттєві відмінності.

Література:

1. Ватрас В.А. Становлення сімейного законодавства України: історичний огляд джерел права / В.А. Ватрас // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів. Т. 5. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2003. – Вип. 9.–186 с. – С. 104-105.
2. Озель В.І. Становлення та розвиток основних інститутів українського шлюбно-сімейного права в Х-ХІХ ст. : історико-правовий аспект : дис... канд. наук: 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – 2012. – 237 с.
3. Иванов В.М. История державы и права Украины : навч. посіб. / В.М. Иванов. – К. : Атіка, 2007. – 728 с.
4. Клименко О. В. Систематизация права лівобережної України у другій чверті ХІХ сторіччя: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – 206 с.
5. Сводъ законовъ Россійской имперіи. – С.-Петербургъ, 1912. – Том X, часть 1. Сводъ законовъ гражданскихъ. – Кн. 1. О правах и обязанностяхъ семейственныхъ. – Издание 1900 г. – С. 1-33.
6. Колинко А.Ю. Развитие семейного права в России в ХІХ-начале ХХ века: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. – Краснодар, 2006. – 217 с.
7. Дейнега І.І. «Звід законів Російської імперії» про права української жінки / І.І. Дейнега // Наукові записки АН ВШ України. – К. : Хрещатик, 2004. – Вип. 6. – С. 121-130.

Липак Г. М. Структура и особенности брачно-семейных норм в Своде законов Российской империи 1832 г.

Аннотация. Публикация посвящена исследованию структуры брачно-семейных норм в Своде законов Российской империи 1832 г., действовавших на украинских землях в ХІХ в. Автором установлены особенности таких норм.

Ключевые слова: брачно-семейные нормы, структура, классификация, Свод законов Российской империи, украинские земли.

Lipak H. Structure and features of marriage and family norms in the Laws of the Russian Empire in 1832

Summary. This publication is dedicated to the research of the structure of marriage and family norms in the Laws of the Russian Empire in 1832, operating on the Ukrainian lands in the nineteenth century. The author has worked out the peculiarities of such norms.

Key words: marriage and family norms, structure, classification, the Laws of the Russian Empire, the Ukrainian lands.